

SOCIALINIAI, KULTŪRINIAI, ADMINISTRACINIAI KLAIPĖDOS GYVENIMO BRUOŽAI 1945–1982 METAIS

Aidas Rūtė

Ivadas

Klaipėda – vienas iš nedaugelio Lietuvos miestų, nepaisant jo 700 metų istorijos, tikrai lietuvišku tapęs tik XX amžiuje. Šio amžiaus pradžioje, kaip nacionalizmo klestėjimo ir jo sukulto teritorinio ekspansyvizmo rezultatas, dėl šio mažo pajūrio ruožo susikirto Lenkijos, Lietuvos, Vokietijos interesai, vėliau išaugę į pastarųjų dviejų valstybių konfliktą. Remdamasi baltiška krašto praeitimi bei apeliuodama į lietuviškąją regiono gyventojų dalį, 1918 m. susikūrusi Lietuvos valstybė siekė, tiesa, ne iš karto, prijungti ginčytiną tuo metu Klaipėdos kraštą prie savo teritorijos. Viskas arba nieko – toks galėtų būti Lietuvos vyriausybės moto siekiant išspręsti šį ginčą. Todėl 1920 – 1923 m. pradžios poversalinis prancūzų valdymas ir neapibrėžta regiono ateitis nežadėjo nieko gero. Neseniai susikūrusi maža Lietuvos valstybė tarptautinei politikai didesnės įtakos nedarė, diplomatinėje sferoje ją lydėjo nesėkmės, taigi buvo nuspręsta Klaipėdos kraštą 1923 m. sausio mėn. prijungti prie Lietuvos teritorijos, suorganizavus ginkluotą sukilimą.

Vėliau sekęs 16 metų autonomijos laikotarpis iškėlė naujų problemų. Integuodama naująją valstybės dalį, Lietuva susidūrė tiek su konkuruojančių šalių, tiek ir su vietinių gyventojų interesais. Kadangi daugumą Klaipėdos krašto gyventojų visai tenkino ikiautonominis gyvenimas Vokietijos valstybėje, o ekonominiai, politiniai sunkumai ir kultūriniai mažlietuvių bei didlietuvių skirtumai buvo nemaži, į Lietuvos ūkinę, politinę sistemą kraštas integravosi sunkiai, Lietuvos vyriausybė negalėjo iki galo realizuoti savo norų. Visos šios priežastys XX a. 4-ajame dešimtmetyje skatino Klaipėdos gyventojus palaikyti Vokietijos fašistinę liniją.

1939 m. dėl Klaipėdos Lietuvai buvo pareikštas ultimatumas, ir miestas vėl tapo Vokietijos dalimi. Taigi galime teigti, jog 16 autonomijos metų iš esmės nepakeitė provokiškų vietinių gyventojų politinių ir kultūrinių nuotaikų. Tai atskleidžia ir paskutinių rinkimų į krašto administravimo struktūras rezultatai, parodę praktiškai visišką vokiškųjų partijų dominavimą.¹

Po Antrojo pasaulinio karo Klaipėda vėl grįžo Lietuvai, tik šį kartą – kaip tarybinės respublikos miestas.

Šiame straipsnyje nagrinėjami kai kurie pokarinės Klaipėdos gyvenimo aspektai.

1945 – 1982 m. laikotarpio pasirinkimą lėmė kelios priežastys. 1945 metus laikyčiau vienais iš svarbiausių, kuriems prilygti galėtų galbūt tik įkūrimo data ar galutinis šio regiono tapimas Vokietijos dalimi 1422 m. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui miesto politinis, socialinis, ekonominis ir kultūrinis gyvenimas pasuko radikaliai priešinga, negu buvo iki karo, kryptimi. 700 metų trukęs vokiečių ir mažlietuvių koegzistavimas buvo palaidotas griuvėsių krūvose, iš kurių kilo nauji - gyvenimo už “geležinės uždangos” – daigai.

Antra vertus, 1945 – 1982 m. žymi ir tam tikrą, nors kartais tik išorinį, TSRS politinio stabilumo laikotarpį: juk šiuo kelių dešimtmečių laikotarpiu pasikeitė tik trys oficialūs Sąjungos lyderiai. Tiek pat jų rastume ir nuo 1982 iki 1985 m. Žinoma, ir pirmojo laikotarpio

kiekvieno TSRS lyderio valdymas pasižymėjo gana skirtingais bruožais, vienaip ar kitaip veikusiai tiek valstybinį, tiek ir privatų gyvenimą. Šį teiginį patvirtina plačiai vartojami kiekvieno šių asmenų valdymo apibūdinimai – Stalino asmenybės kultas, Chruščiovo liberalizacija, Brežnevo stagnacija. Pagaliau 1982 metais apsibrėžta ir dėl po jų sekusių vis ryškėjusių postūmių, vedusių M. Gorbačiovo pertvarkos link.

Šiuo tekstu nesistengta apimti visų pokarinės Klaipėdos istorijos ir gyvenimo momentų – tai būtų kur kas platesnės apimties darbo tikslas. Norėta apsisėti ties kai kuriais tarybinio visuomenės gyvenimo modelio, jo įvedimo ir raidos aspektais, dariusiais įtaką specifiniams miesto bruožams – urbanistikai, gyventojų tautinei sudėčiai, religijos padėčiai, kultūros ir švietimo būklei bei jų ideologizavimo problemoms.

Nauja Klaipėdos pokarinė padėtis – tapimas TSRS dalimi – aiškiai apibrėžė tiek mokslinių, tiek ir populiarių darbų apie miestą pobūdį. KP programos atitinkanti, dažnai falsifikuojama istorija buvo viena pagrindinių naujos, prievarta įvestos tvarkos legitimavimo formų. Todėl ir Klaipėdos istorijos šaltinių problema, vertinant juos objektyvumo kriterijumi, yra gana aktuali.

Parankiausi šiuo atveju yra archyviniai šaltiniai: įvairių valdymo institucijų medžiaga, LTSR AT įstatymai, įsakai, tiesiogiai susiję su Klaipėda, miesto vykdomojo komiteto nutarimai, taip pat periodinė spauda (“Raudonasis švyturys”, “Tarybinė Klaipėda”).

Pirmųjų tarybinės sistemos dešimtmečių knygoms apie Klaipėdą yra būdingi jau minėtos TSRS veiksmų legitimacijos bruožai (TSRS ne agresorius, o išvaduotojas), nenoras prisiminti tarpukario laikotarpio arba jo pateikimas vien neigiamoje šviesoje. (*Žiugžda R.* Tarybinė Klaipėda²). Leidinių apie miestą pagausėdavo proginiiais Klaipėdos prijungimo prie TSRS metais (“Tarybinei Klaipėdai – dvidešimt metų”³, “Klaipėdos išvadavimas”⁴, “Atgimęs miestas”⁵). Tačiau nepaisant to, kad atsirado nors ir nedidelė istorinė perspektyva, veikalų, apibendrinusių, kompleksiskai apžvelgusių pirmuosius miesto dešimtmečius Tarybų Sąjungos sudėtyje, nebuvo. Atvirksčiai, pastebima tam tikra specializacija, dėmesį sutelkiant į pavienių, dažnai ūkinių, Klaipėdos gyvenimo pusių apžvalgą. (*O. Miliūnienė, P. Sargasas, N. Kairiūkštė*). Žinoma, galime aptikti ir apžvalginio pobūdžio leidinių, rašiusių apie įvairius tarybinės Klaipėdos istorijos aspektus, tačiau daugelis jų yra populiaraus pobūdžio, gana fragmentiški (*V. Butkus*).⁶

Kultūra ir švietimas, jų ideologizavimo procesas

Prieškarinės ir tarybinės Klaipėdos kolizija pasireiškė praktiškai visose miesto gyvenimo srityse. Kultūros ir švietimo atveju ši kolizija įgauna ypatingą reikšmę. Viena vertus, pats miestas kūrėsi ant vokiškos kultūros griuvėsių, pakeisdamas ją naujos etninės terpės atneštu kultūrinio patyrimo ir sovietinės ideologijos substratu. Tai ilgam tapo ne tik Klaipėdos ar Lietuvos, bet ir visos tarybinės sistemos charakteristika. Visapusiškai naujas Klaipėdos būvis suteikė keletą galimybių, leidžiančių išskirti miestą kaip atskirą sociokultūrinį vienetą iš kitų, atrodytų, unifikuotos pokario Lietuvos miestų. Klaipėda išskirtina pagal šiuos kriterijus: 1) totalus ikitarybinio miesto sunaikinimas; 2) nauja, kur kas labiau komplikuota socialinė terpė; 3) miesto gyventojų kultūrinių poreikių ir ideologijos santykio problema. Kiekvieno individo kultūriniai, intelektualūs poreikiai formuojasi veikiami keleto aplinkybių, praktiškai visada susijusių su socialine aplinka. Vaikystėje – tai šeimos poveikis. Vėliau atsiveria išorinis pasaulis ir noras jį pažinti. Vienas svarbiausių šio proceso veiksmų yra pedagoginis švietimas.

Tarybų Sąjungoje švietimas teoriškai visada turėjo formuoti komunistiniams idealams ir partijai lojalų žmogų. Žinoma, realybė darydavo savų korekcijų, tačiau tokios nuostatos poveikis yra neabejotinas. Problemiškiau yra tik nustatyti šio poveikio apimtį. Ryškus TSRS fenomenas yra tai, kad dažnai būdavo eliminuojama riba tarp kokybės ir kiekybės. Šį bruožą rastume daugelyje tarybinės valstybės gyvenimo komponentų. Mokslas ir švietimas buvo ne išimtis. Į karo veiksnių sugriautą miestą nuo pat pirmųjų dienų ėmė keltis žmonės. Šis srautas vis didėjo, pasiekdamas vieną aukščiausių rodiklių respublikoje. Netrukus iškilo būtinybė atkurti švietimo sistemą, sistemą, kuri pakliuvo į ideologinių rėmų gniaužtus. Klaipėdoje kurią laiką 1945 – 1946 metais išliko senosios švietimo struktūros: pradžios mokyklos, progimnazijos, gimnazijos. Tik vėliau jos buvo reorganizuotos į pradinį, vidurinių mokyklų sistemą. Pažvelgus į bendrą švietimo įstaigų augimo dinamiką, susidarytų gana sparčiai vystomos mokyklų infrastruktūros vaizdas: 1946 – 1947 m. – 2 gimnazijos, 2 progimnazijos, 12 pradžios mokyklų.⁷ Kadangi 1946 m. rugsėjį į mokyklas atėjo 1052 mokiniais daugiau negu numatyta, tai prireikė atidaryti 5 naujas mokyklas. Dinamiškai augant gyventojų skaičiui buvusios švietimo įstaigos nebegalėjo sutalpinti visų moksleivių. Jų skaičius ir toliau kilo: 1953 m. 7 vidurinėse, 8 septynmetėse, 7 pradinėse mokyklose mokėsi 10 524 moksleiviai.

1958 m. veikė 9 vidurinės, 4 septynmetės, 7 pradinės mokyklos.⁸

1972 m. – 22 vidurinės, 3 pradinės.⁹

1981 m. – 27 vidurinėse mokėsi 25 000 mokinių.¹⁰

Didėjant bendram mokyklų skaičiui keitėsi jų organizavimo principas. Laikui bėgant buvo pereinama prie vidurinių mokyklų, kartu išstumiant pradines ir septynmetes. Šiuos procesus lėmė tiek augantis moksleivių skaičius, tiek ir praktiškumas: centralizuotas mokyklų tinklas buvo patogesnis, jam reikėjo mažiau išlaidų, specialistų. Nepaisant ryškios švietimo įstaigų tendencijos plėstis, problemų liko nemažai: mokyklų vis tiek trūko, mokinių klasėje buvo per 40 ir daugiau. Ypač sunkios sąlygos susidarė pirmaisiais metais: mokykloms trūko kuro, stiklo langams, dėl to jie buvo užkalami lentomis; ideologiškai pavojingais ikitarybiniais vadovėliais stengtasi atsikratyti, tačiau nespėta tinkamai apsirūpinti naujais, net ir perrašytais. Ne mažiau komplikauta buvo ir paties švietimo proceso eiga. Partijos funkcionieriai, ypač pirmaisiais pokario metais, nuolat susidurdavo su nepakankamomis ideologijos apraiškomis pamokų dėstymo metodikoje ar, jų žodžiais tariant, menku mokytojų ideologiniu išprusimu. Pamokų vedimas aukštu idėjiniu-politiniu lygiu tapo svarbiausiu švietimo bruožu. Reikalavimai remtis tokio pobūdžio nuostatomis dažnai priedavo absurdo ribą ir Klaipėdoje: 1948 m. miesto laikraštyje “Raudonasis švyturys” randame žinutę, jog miesto mokytojai kūno kultūros ir dainavimo pamokose naudojami pasenusia, buržuaziniais laikais išleista literatūra. Reikalaujama, kad “minėtos pamokos būtų pravedamos tarybinėje dvasioje, aukštu politiniu lygiu”¹¹. Tokių “aplaidumo” faktų rastume ir daugiau. Žinoma, galima ginčytis dėl ideologizuotų mokymo dalykų poveikio masto, tačiau pats tokio poveikio faktas nekeltų abejonių, kaip nekeltų abejonių ir vėlesnių kartų, gimusių 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pabaigoje beveik nekvestionuojamas tokio mokslo priėmimas. Šio laikotarpio kartos, gimusios ir užaugusios sovietinėje realybėje, beveik nežinojo objektyvios istorijos, praeitis buvo pateikiama iškreiptos, dažnai nebeatpažįstamai, realybės pavidalu. Integralia mokyklų dalimi tapo spaliukų, pionierių, komjaunimo organizacijos – dar viena ideologinio bukinimo forma. Ilgus dešimtmečius diegta propaganda padarė įtaką žmonių pasaulėžiūrai.

Kultūrinis pokario Klaipėdos visuomenės gyvenimas vystėsi ne mažiau komplikotai ir sudėtingai.

Drįsčiau teigti, kad pirmuosius kelerius metus jis buvo iš viso apmiręs. Karo sugriautame mieste beveik dingo vokiškos kultūros dvasia, labiausiai ir nukentėjusi, o vėliau praktiškai išnykusi. Svariausiu šios kultūros išlikusiu akcentu tapo senamiesčio architektūrinė visuma, keliasdešimt senųjų miesto gyventojų. Vokiškąjį periodą tepriminė išlikę parduotuvių iškabų, namų fasadų užrašai, senojo miesto fotografijos. Lietuvių ir vokiečių bei rusų ir vokiečių kultūrinės pajautos santykis nebuvo vienodas. Naujai į miestą atsikėlusiams lietuviams Klaipėdos kraštas, anot K. Korsako, tiek prieš karą, tiek ir po jo buvo „terra incognita“¹². Lietuvių požiūrį į Klaipėdos kraštą parodo ir jų kėlimosi pobūdis po 1945 metų – žmonės čia vyko daugiausia tikėdamiesi gauti darbą ar norėdami išvengti stalininių represijų. Kad šie žmonės nelaikė pajūrio žemės sava, rodo kai kurių jų dalyvavimas niokojant kraštą, griauinant bažnyčias, savinantis paliktą turtą. Nors religinių ar etninių motyvų šiuose veiksmuose įžiūrėti sunku, vyko praktiškai apleistos teritorijos apgyvendinimas, lydimas buitinio vandalizmo apraiškų. Kiek didesnę integravimąsi į Klaipėdos kraštą rodo ir tik 6-ajame dešimtmetyje dažnesnis atsikėlusiu žmonių laidojimas pajūryje, o ne nuvežus mirusiuosius į jų kilimo vietas. Tačiau vokiečio paveikslas lietuvių sąmonėje turėjo daugiau teigiamų atspalvių negu, pavyzdžiui, ruso. Tam įtakos turėjo ir 1940 m. trėmimai į Rusijos gilumą, po kurių vokiečių okupacija daugeliui kurį laiką atrodė kaip išsigelbėjimas. Taip pat įtaką darė korektiškesnio vokiečio kareivio stereotipas. Todėl drįsčiau teigti, jog apsigyvenusiu Klaipėdoje lietuvių požiūris į vokišką krašto praeitį buvo gana neutralus. Panašų, o gal ir tam tikro bendrumo jausmą su vietos lietuviais galėjo skatinti baltiškos regiono praeities suvokimas ar autonomijos metai Lietuvos sudėtyje. Pagaliau egzistavo ir viena reikšmingiausių jungčių – toks pat kalbinis veiksnys.

Tuo tarpu žmonės, atvykę iš TSRS, palikę ten savo šaknis, rado Klaipėdoje visiškai kitokią kultūrinę terpę. Pridėję dar ir konfrontacijos su Vokietija sukeltą, taip pat atkakliai ideologų skelbtą ir propaguotą neapykantos priešui jausmą, pamatytume ne tokią vienareikšmę rusakalbių gyventojų reakciją, kurios radikaliausia išraiška, vykdyta, tiesa, karių, buvo brutalūs armijos veiksmai dar tuometinio Karaliaučiaus krašte. Klaipėdos kraštas panašaus likimo išvengė dėl jau anksčiau suformuotos nuostatos, jog šis regionas yra TSRS dalis.

Tačiau dėl po karo susiklosčiusių aplinkybių iš esmės galime kalbėti tik apie lietuvių ir rusakalbių miesto gyventojų kultūrinių patyrimų sąveiką, taip pat pasižymėjusią tam tikru komplikuotumu.

Jau vien demografinė miesto situacija rodo esant daugiau negu trečdalį kitataučių žmonių, daugiausia kalbančių rusiškai. Atrodytų, jog toks kontingentas galėtų tikrai nemažai nuveikti, tačiau iš esmės taip neįvyko. Vienu svarbiausių veiksnių galėtų būti tai, jog labai daug jų atvyko, ko gero, menkai įsivaizduodami, kur jie vyksta. Žmogui, palikusiam savo šaknis gal už tūkstančių kilometrų, turėjusiam (dažniausiai nesąmoningai) šiokių tokių imperinių ambicijų ar naujųjų TSRS teritorijų internacionalizavimo viziją, buvo sunku pritapti Klaipėdoje. Neretai pritapimo problema buvo pačių atvykėlių inspiruota. Mančiau, jog nemaža dalis rusakalbių miesto gyventojų nesuprato esamos kultūrinės terpės, o kurti savo jiems sekėsi labai sunkiai. Viena svarbiausių kliūčių tapo, atrodytų, elementarus dalykas – vietos gyventojų daugumos kalbos išmokimas. Kalbinis veiksnys automatiškai užkirsdavo kelią kultūriniam dialogui, viena kitos kultūrų priėmimo procesui. Juk nemokėdamas kalbos nenuėisi į teatrą, į koncertą, nepaskaitysi grožinės literatūros ar periodinio leidinio. Iš karto vyksta atsiribojimo procesas – užsidarymas savo asmeninių interesų, bendrakalbių rate. Kas likdavo lietuviškai neišmokusiam atvykėliui? Kinas, televizija, TSRS spauda, rusų kalba

spausdintos knygos. Savotišku tokio reiškimo katalizatoriumi buvo pati TSRS politika. Klajoklis praktiškai iš bet kurios Sąjungos vietos, atvykęs į jam svetimą kultūrinį požiūrį kraštą, galėjo jaustis gana patogia: jis visada rasdavo rusiškos spaudos, rusiškų televizijos laidų, rusiškai dubliuotų kino filmų, rusišką bendravimą valdžios įstaigose. Nomadiškas kultūros pobūdis tapo viena pagrindinių rusakalbių miesto gyventojų savybių. Tai atsispindėjo tiek naikinant lietuvių ir vokiečių kultūros paminklus, bažnyčias, net kapines, tiek statant visiškai svetimus komunistinių vadų, jėgą šlovinusius paminklus ar vykstant menkam kultūrų sąlyčio procesui. Praktiškai visas nerusiškas TSRS tautas užplūdo sovietinės, aiškiai ideologizuotos, dažniausiai tik pseudokultūros banga, ieškojusi ne dialogo ar diskusijos, bet diktavusi svetimą valią. Nors totalus rusinimas ir nebuvo svarbiausias sistemos tikslas, bet tokia padėtis buvo visai priimtina ir pageidautina. Svarbią vietą besiklostant tokiai padėčiai Klaipėdoje užima ir atvykėlių socialinė sudėtis: dauguma jų buvo partijos funkcionieriai, karininkai ar pramonės specialistai, darbininkai. Inteligentijos buvo mažai.

Lietuviškos miesto gyventojų dalies padėtis buvo kiek geresnė. Tai rodo jau vien pačios Klaipėdos atlietuvinimo faktas. Be to, po karo atvykstantys lietuviai rado Klaipėdoje, o ypač jos apylinkėse, lietuviškumo terpę, galbūt ir įgavusią vokiškos specifikos, bet kultūriškai nepalyginamai artimesnę negu atvykėliui iš TSRS gilumos. Kitas dalykas, kaip patys lietuviai formavo, kūrė naują lietuvinamo miesto vaizdą. Galima teigti, jog šis procesas nebuvo lengvas ir vienaprasmiškas. Tai matyti ir iš miesto kultūrinės materialinės infrastruktūros raidos.

Pirmiausia po karo Klaipėdoje buvo atkurta kino teatrų veikla. Ir tai yra suprantama – nereikalavęs didelių finansinių įdėjimų, užtikrinęs pastovų populiarumą kinas teikė nemažą ekonominę naudą. Šio veiksnio svarbą rodo ir “Baltijos” kino teatro (toliau – k/t) remonto darbai, vykdyti naktimis, kad tik nereikėtų stabdyti filmų demonstravimo. Tik 1946 m. vidury veiklą atnaujino Klaipėdos teatras. Kurį laiką kinas ir teatras buvo vienintelės mažesnės partinių funkcionierių įtaką jautusios įstaigos.

Teigdamas, jog teatras ir kinas pokario Klaipėdoje buvo jeigu ne patys svarbiausi, tai vieni iš svarbiausių viešojo kultūrinio gyvenimo formų, norėčiau ilgiau sustoti būtent prie šių įstaigų veiklos apžvalgos.

Neabejotinai viena pagrindinių ir populiariausių kultūrinio (ir ne tik) laisvalaikio praleidimo formų pokario Klaipėdoje buvo kinas, išlikęs bene lankomiausia meno forma 1945 – 1982 m. laikotarpiu. 1945 m. pavasarį mieste buvo atkurtas pirmasis 400 vietų k/t “Kapitol” (nuo 1953 m. “Švyturys”), o tų pačių metų pabaigoje – 600 vietų k/t “Tėvynė” (nuo 1958 m. “Baltija”). 1953 m. žvejų gyvenvietėje buvo pastatytas dar vienas k/t – “Aurora”, o 1962 m. – plačiaekranis k/t “Vaiva”. Kita kino teatrų statybos banga pastebima 8-ajame dešimtmetyje: 1971 m. iškilo 835 vietų “Vaidila”. 1977 m. – 400 vietų “Žemaitija”, o 1978 m. – 612 vietų “Jūratė ir Kastytis”¹³. Tokia jų augimo dinamika, viena vertus, rodo paties kino populiarumą, kita vertus, – tolesnį gyventojų skaičiaus augimą. Perfrazuodamas V. Lenino posakį, drįsčiau teigti, jog iš visų menų populiariausias Klaipėdoje buvo kinas. Tai rodo ir vis augantys statistiniai lankomumo duomenys: 1951 m. – 0,6 mln. žiūrovų; 1960 m. – 1,7 mln.; 1970 m. – 3 mln.; 1980 m. – 3,4 mln. Vis dėlto kalbant apie kino populiarumą ir jo meninę vertę šiuos du kriterijus reikėtų atskirti. Koks kinas buvo labiausiai pageidaujamas pokario metais, yra taikliai nusakęs kino kritikas S. Macaitis: “Gerai prisimenu pirmuosius netikėtus susidūrimus su neorealizmo menu, to meto emocijas bei jų raidą. Iš pradžių buvo “susierzinimas. Mūsų, pokario berniūkščių, skonius iš dalies formavo “Berlyno žlugimas”, kiti tarybiniai kariniai filmai su bebaimiais rusų žvalgiais ir kvailais fašistais ar trofėjiniais šlageriais “Tarzanas”, “Indų kapas”. Žinojome, kas kine “gražu”, o kas ne. Neorealizmas buvo “negražu”: kažkokie

blankūs žmogeliai, ankšti butukai, skalbinių prikabinti kiemai – visa tai, kas mums patiems, geidusiems Kino Iliuzijos, buvo gyvenime įsipykę iki gyvo kaulo”¹⁴. Klaipėdai šie žodžiai tinka kaip jokiam kitam miestui: griuvėsiai, maisto stygius, siautėjęs pokario banditizmas sudarė tikrai nejaukią ir niūrią realybę, nuo kurios pabėgti žmonės stengdavosi pasinerdami į alkoholizmo liūną ar lankydami kiną, galėjusį pasiūlyti nors ir fiktyvų, bet gražų egzotiško, taikaus gyvenimo vaizdą. Kita vertus, tiek riboti emocinių vaizdingų reginių formuoti žiūrovo poreikiai, tiek ir naujosios valdžios ideologinė politika lėmė Tarybų Sąjungai ilgus dešimtmečius likti pasaulinio kino procesų provincija. Šitaip susiduriame su dvejopa kino meninės vertės problema: 1) totalitarizmo paskirų elementų turėjusi TSRS vidaus politika lėmė propagandinio, tarybų sistemos šlovinimo, karinės jėgos demonstravimo ir pan. turinio filmų, skirtų formuoti optimistinį, pagražintą realybės vaizdą, dominavimą; 2) patys žmonės, nuvarginti karo ir pokario sunkumų, norėjo bent ekrane matyti geresnio gyvenimo vaizdą.

Skyrėsi ir auditorijos sudėtis: daugumą sparčiai pramonės centro formas įgaunančio miesto gyventojų sudarė darbininkijos, paslaugų sferos atstovai. Inteligentijos buvo palyginti nedaug. Reikia pripažinti, kad elitinis, intelektualusis menas praktiškai visada buvo mėgiamas labiau išsilavinusios visuomenės dalies, todėl ir rimtesnio turinio filmų populiarumas buvo gana ribotas.

Šiuo požiūriu kiek geresnė padėtis išliko teatro, dažnai akumuliuodavusio būtent labiau išsilavinusią visuomenės dalį. Nors ir jo pirmieji metai pokario Klaipėdoje klostėsi sunkiai. 1935 – 1939 m. mieste dirbo iš Šiaulių teatro perkelta trupė. Po vokiečių aneksijos ji vėl grįžo į Šiaulius. Nuo šio laikotarpio iki pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos teatro gyvenimas apmirė. Kartu su kitais statiniais dėl karo veiksnių nukentėjo ir teatro pastatas, todėl dar daugiau negu metus užtruko jo remonto darbai. Pirmasis po karo parodytas spektaklis buvo K. Jurašiūno režisuota pjesė “Eglė – žalčių karalienė”, suvaidinta 1946 m. liepos 27 d.¹⁵ Keletą metų teatras išlaikė naują, priešingą buvusiam profilį – nuo 1946 m. jis vadinosi nebe Dramos teatru, o Muzikinės komedijos vardu. Iš esmės tai tapo kokybiškai nauju laikotarpiu teatro istorijoje. Anot teatro kritikės T. Rostovaitės, klaipėdiškiams po karo trūko juoko ir muzikos: “Reikėjo kažkaip įveikti iš griuvėsių kylančią nykumą, pamiršti vargus, gal tai ir nulėmė tuometinę teatro kryptį”¹⁶. Kaip žinome, karui pasibaigus, TSRS išgyveno ekonominę krizę, dėl kurios buvo uždaromi teatrai, mažinamos trupės. Viena šio proceso priežasčių buvo muzikos ir komedijos sąjungos iširimasis Klaipėdoje 1949 m.: Muzikinės komedijos teatras vėl ėmė dirbti pagal ankstesnį profilį, kadangi taip jo išlaikymas kainavo kur kas mažiau. 1950 m. jis imtas vadinti Muzikiniu dramos teatru, o dar po metų – tiesiog Dramos teatru. 1951 – 1959 m. šalia lietuviškos veikė ir rusų dramos trupė. Repertuaro atžvilgiu teatre vyko panašūs, bet ne visai identiški pokyčiai kaip ir kine. Jeigu kurį laiką pirmaisiais pokario metais dar buvo statomos K. Goldonio, Dž. Rosinio, Š. Pero muzikinės operos ir operetės, tai vėliau vis labiau ėmė išsigalėti paprastam žiūrovui dažnai nieko nesakančių tarybinių (iš esmės – rusų) autorių, aiškios sovietinio gyvenimo vaizdavimo socrealizmo metodais orientacijos, kūriniai: Afinogenovo “Mašenka”, A. Galičo “Žygio maršas”, V. Sobko “Už antro fronto” ir pan. Nors ideologijos įvaizdžiai brovėsi į teatrą, skirtingai nuo kino, jis turėjo keletą privalumų: pastovesnį žiūrovų ratą ir, svarbiausia, didesnę repertuaro įvairovės formavimo galimybę. Šalia privalomais tapusių minėto pobūdžio kūrinių buvo statomi ir lietuvių – K. Sajos, Just. Marcinkevičiaus, J. Grušo, B. Sruogos, V. Putino – spektakliai. Vienu populiariausių Klaipėdoje tapo žymus lietuvių rašytojas G. Kanovičius. 8-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje galima pastebėti tam tikrą repertuaro lūžį – sovietinių autorių kūrybą ėmė išstumti lietuvių ar Vakarų autorių spektakliai. Patys vaidinimai turinio atžvilgiu tapo ne tokie ideologizuoti. Vis

dažniau pasirodydavo garsių šiuolaikinių Vakarų dramaturgų pjesių: E. Olbi “Kas bijo Virdžinijos Vulf?”, S. Becketto “Belaukiant Godo”, T. Williamso “Stiklinis žvėrynas”, O. Wilde’o, W. Teckerey’aus, B. Brechto ar E. O’Nealo spektakliai, praplėtę teatro repertuaro diapazoną.

Drįsčiau teigti, jog teatras ir kinas buvo pagrindinės ir populiariausios kultūrinio gyvenimo formos Klaipėdoje visu 1945 – 1982 m. laikotarpiu. Skyrėsi tik šių meno šakų meninės vertės lygis. Kaip populiariausia ir pigiausia kultūrinio laisvalaikio forma, kinas išlaikė repertuaro ribotumą, pateikdamas žiūrovui arba atvirai pramoginio, arba ideologiškai angažuoto turinio filmus. Teatro kameriškumas, didesnės galimybės keisti repertuarą, 8-ojo dešimtmečio pabaigoje didėjęs sistemos degradavimas sudarė sąlygas minėtu laikotarpiu statyti įvairiapusiškesnius spektaklius, daugėjo modernių lietuvių, Vakarų dramaturgų spektaklių.

Tačiau šalia minėtų kultūrinės raiškos formų ėmė sparčiai daugėti ir tipiškai sovietinių atributų – kultūros namų, raudonųjų kampelių pramonės įmonėse, mokyklose, įvairių darbo kolektyvų klubų. Jų 1951 m. buvo 3, o 1960 m. – jau 16.¹⁷ Tokia pačia augimo dinamika pasižymėjo ir raudonųjų kampelių – dar vienu politinės propagandos židinių – gausėjimas: 1948 m. – 19; 1951 m. – 28; 1960 m. – 60¹⁸.

Augant gyventojų skaičiui sparčiai plėtėsi bibliotekų tinklas: 1954 m. – 5; 1958 m. – 8; 1981 m. – 28. Vienu iš svarbiausių ryšių su prieškarinės Klaipėdos istorija tapo dar 1924 m. įkurtas Kraštotyros muziejus, savo fonduose kaupęs etnografinę, archeologinę medžiagą apie krašto praeitį. Tačiau ir jo veikla ilgą laiką neturėjo sėkmingam darbui būtinų sąlygų: iki pat 1958 m. muziejaus personalą sudarė tik direktorius ir vienas mokslinis bendradarbis. Dažnai muziejaus veikla buvo nukreipiama ne tiesioginės jo paskirties link, o sutelkiant jėgas pokario tarybinės santvarkos pasiekimams Klaipėdoje fiksuoti.

Nebuvo vientisas ir rusiškumo elementų susidūrimas su lietuviškos ir vokiškos kultūrų elementais. Tik įsitvirtinusi Klaipėdoje sovietinė valdžia pradėjo intensyviai keisti miesto gatvių, įmonių pavadinimus. Ypač skubėta išguiti vokiškus ar nelietuviškus pavadinimus: šokolado fabrikai “Merkur” ir “Neapol” buvo suvienyti į fabrikų grupę “Laima”; kavos fabrikai “Scheerner” ir “Ost-Gold-Werke” sujungti ir pavadinti “Ąžuolu”; k/t “Kapitol” tapo “Švyturiu” ir t.t. Nors buvo pakeista nemažai gatvių pavadinimų – atsirado Tarybinės Armijos, Nachimovo, Paryžiaus komunos, M. Melnikaitės, Komjaunimo gatvės, arba Lenino, Pergalės vardais pavadintos centrinės miesto aikštės, tačiau totaliai visi pavadinimai nebuvo pakeisti. O ir šie veiksmai, atrodo, buvo labiau inspiruoti nurodymų iš centrinių valdymo institucijų. Kaip jau minėta, tai nebuvo svarbiausias sistemos tikslas, tačiau vis dėlto malonus priedėlis.

Valdžios uolumas naikinant vokiškos miesto praeities pėdsakus įgudavo absurdiškas formas: stingant popieriaus net 6-ojo dešimtmečio vykdomojo komiteto sprendimų galime aptikti ant fašistine simbolika papuoštų, fiurerį šlovinančių ar vokišką kavą reklamuojančių popieriaus lakštų.

Labai lėtai vyko kitų kultūrinį miesto veidą formavusių įstaigų kūrimas. 1963 m. buvo įkurtas LTSR filharmonijos filialas. Tačiau ryškiausiai šiuo požiūriu išsiskyrė 8-asis dešimtmetis. 1971 m. įkuriama Klaipėdos paveikslų galerija ir k/t “Vaidila”; 1975 m. Kopgalio tvirtovėje Smiltynėje įrengiamas Jūrų muziejus–akvariumas, ko gero, ir tapęs vienu ryškiausių Klaipėdos individualumą pabrėžusių veiksnių; 1977 – 1978 m. pastatomi dar du kino teatrai; 1977 m. miesto kapinių vietoje pradėtas kurti M. Mažvydo skulptūrų parkas; šį dešimtmetį iškilo ir keletas labiau išsiskyrusių savo forma visuomeninės paskirties pastatų. 8-

asis dešimtmetis neabejotinai laikytinas ryškiausiu kultūrinio modernizavimo Klaipėdoje laikotarpiu. Miestas įgijo ir krašto praeitį primenančių elementų – tai ir jau minėtasis M. Mažvydo skulptūrų parkas, Donelaičio, Herkaus Manto skulptūrinės stovylos; L. Rėzos ir Donelaičio vardais buvo pavadintos dvi vidurinės Klaipėdos mokyklos. Spaudoje kartais pasirodydavo straipsnių apie Mažąją Lietuvą, jos veikėjus J. Zauerveiną, F. Kuršaitį. Nors jų kova už lietuviybę buvo pateikiama juokingai absurdiškame kovos prieš Vakarų revanšizmą kontekste, tačiau tam tikri Mažosios Lietuvos kultūros, etnografijos tyrimai vyko. Vienas ryškiausių šios srities atstovų – D. Kaunas.

Dar 7-ajame dešimtmetyje buvo prabilta apie Klaipėdos pilies restauravimo galimybes. 8-ajame dešimtmetyje pradėti kasinėjimo darbai. Tačiau šis procesas dažnai būdavo vilkinamas. Kaip pažymėjo V. Šliogeris, "... pilies atveju žinybiniai interesai neretai yra aukščiau miesto kultūrinių interesų"¹⁹. Miesto spaudoje pasirodydavo ir prieškarinę Klaipėdos praeitį aprašančių straipsnių, tačiau jie beveik visada buvo šiek tiek tendencingi, neatskleidė įdomios ir sudėtingos tarpukario politinės, kultūrinės istorijos. Įdomus tokių straipsnių bruožas yra tas, jog naudodamiesi sovietine metodologija, nukreipta šiuo atveju prieš vokiečius (o apskritai – prieš visus vakariečius), autoriai dažnai išaukštindavo lietuvius, tarpukario Lietuvos ar Klaipėdos autonomijos santykių sferoje užmiršdami apie taip pat pasmerkimo reikalavusią "buržuazinę" Lietuvos praeitį.

Išskirtinė 1945 – 1982 m. Klaipėdos ypatybė yra labai menka aukštojo mokslo institucijų koncentracija: 1959 m. Kauno politechnikos instituto filialas; 1975 m. Šiaulių pedagoginio instituto Ikimokyklinio auklėjimo fakultetas, du LTSR konservatorijos fakultetai; 1978 m. įsteigta Vilniaus dailės instituto Pramoninės grafikos fakulteto Vaizdinės agitacijos katedra. Šie fakultetai ir buvo vienintelės Klaipėdos aukštojo mokslo įstaigos, kuriose mokėsi apie 2 tūkst. studentų. Šiuo laikotarpiu galime rasti 7 profesines technikos ir 6 specialiąsias vidurines mokyklas, kuriose mokėsi apie 10 tūkst. žmonių.²⁰ Klaipėda tapo aiškios techninės-pramoninės orientacijos miestu, net ir organizuojant mokslo procesą taip ir nesugebėjusiu sukurti ryškesnių humanitarinių struktūrų.

8-ajame dešimtmetyje Klaipėdą vis dažniau pasiekdavo vakarietiškos kultūros, gyvenimo būdo fragmentai. Kaip atsakas į tai spaudoje padaugėjo atvirai dirbtinės polemikos, nukreiptos prieš tokius procesus, tačiau visuomenės dalis, ypač jaunoji, tokio turinio kreipinių nelabai paisė. Didelę neigiamą reakciją iš funkcionierių pusės sukeldavo džinsų, vakarietiško *pop* ir *rock* stilių muzikos išpopuliarėjimas.

Griežtas visų TSRS viešojo gyvenimo sričių reglamentavimas suteikė aiškiai deformuotą postūmį kultūrinio vyksmo procesui. Kūrėjus saistė ne tik meniniai socrealizmo, bet ir partiniai kriterijai.

Klaipėdos kultūrinis gyvenimas 1945 – 1982 m. išlaikė gana monotonišką pavidalą. Egzistavo dvi kultūros formos: 1) individualaus, subjektyvaus kultūrinio suvokimo (teatras, kinas, muzikos koncertai); 2) standartizuoti, dažniausiai masinio pobūdžio tarybiniai renginiai (demonstracijos, įvairios spartakiados). Populiariausios, pompastiškiausios minimos TSRS šventės buvo 1917 m. Spalio revoliucijos metinės, Lenino gimimo dienos, Gegužės 1-osios, Pergalės Antrajame pasauliniame kare minėjimai, sukeldavę bangą įvairiausių parodų, koncertų, kitokių renginių, skirtų šiems įvykiams paminėti. Žinoma, garbingą vietą šiame panteone užėmė ir Klaipėdos "išvadavimo" minėjimai.

Klaipėda ir toliau liko kultūrinio Lietuvos gyvenimo, kuris iš esmės koncentravosi Vilniuje ir Kaune, šalikelėje. Trečias pagal dydį miestas buvo įgavęs ryškių industrinių bruožų. Tokią padėtį lėmė keletas priežasčių. Didesnę humanitarinės plėtros galimybę stabdė

labai menkas miesto aukštojo mokslo potencialas, apsiribojęs iš esmės tik Šiaulių pedagoginio instituto ir LTSR konservatorijos fakultetais. Didžiausią švietimo įstaigų dalį sudarė miesto pramonei ir laivynui reikalingų specialistų, darbininkų rengimo mokyklos. Klaipėda yra vienas iš ryškesnių Lietuvos centro – periferijos (viskas koncentruojama centre) pavyzdžių. Nebuvo čia ir ryškių, išsiskiriančių asmenybių. Žinoma, galima paminėti Klaipėdoje po karo mokytojavusį žymų keturvėjininką S. Šemerį ar R. Lankauską, tačiau aktyvesnio viešo intelektualinio-kultūrinio gyvenimo beveik nebūta.

Jaunimas, nuo mažens ugdytas ištikimybės Tarybų Sąjungai lozungais, beveik nežinojo objektyvios istorijos, priimdavo tokią juos supusią aplinką, kokia ji buvo. Rezistencijos atvejų, o gal ir galimybių būdavo maža. Todėl jie sukeldavo gana ryškų atgarsį. Klaipėdos laivyno jūreiviai bandydavo bėgti į Vakarus. Kai kurių lietuvių bandymai sulaukė pasaulyje gana nemenko atgarsio: prekybinio laivyno jūreivis Simas Kudirka nesėkmingai bandė pabėgti į JAV. Pagal šį įvykį JAV buvo sukurtas kino filmas “The defection of Simas Kudirka” (1978), dar kartą parodęs socialistinę TSRS “gerovę”.

Tam tikrą teigiamą poveikį kultūros, o ypač lietuviškosios, egzistencijai turėjo praktiškai visada lietuviška kultūros įstaigų vadovų ir personalo terpė, išlaikiusi tokias pozicijas visą 1945 – 1982 m. laikotarpį. Lietuviai buvo užėmę tiek vykdomojo komiteto kultūros, švietimo, architektūros komisijų vadovų postus, tiek teatro, kinofikacijos struktūras. Jie sudarė ir nedaugelio Klaipėdos muziejų mokslinio personalo daugumą. Teigiamas tokios situacijos bruožas tas, jog buvo išsaugotas tautinės lietuvių kultūros ryšys su pačiais lietuviais.

Klaipėdos miesto demografinė padėtis

XX amžiuje Klaipėda patyrė du didelius savotiškos kolonizacijos šuolius, pavertusius ją iš nedidelio Vokietijos provincijos miesto vienu svarbiausių Lietuvos ekonomikos centrų. Tačiau tiek kiekybine, tiek kokybine prasme šie šuoliai buvo skirtingi. Kaip jau minėta, ilgus šimtmečius šiame regione egzistavusi lietuvių ir vokiečių etninė terpė buvo pažeista XX amžiuje, kada keliskart keitėsi politinis Klaipėdos krašto statusas, daręs tiesioginę įtaką ir gyventojų sudėčiai.

Jau XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje plečiantis miestui augo ir gyventojų skaičius. 1912 – 1925 m. jis padidėjo tik keletu tūkstančių, tuo tarpu krašto autonomijos Lietuvos sudėtyje laikotarpiu jis išaugo nuo 36 tūkstančių 1925 metais iki 48 tūkstančių 1939 metais. Tokį spartų augimą lėmė didelės Lietuvos vyriausybės pastangos integruoti Klaipėdą į šalies ekonominę sistemą, plėsti miesto pramoninį potencialą. Šios priemonės skatino naujų darbo vietų atsiradimo ir jų užpildymo procesą. 3-iojo dešimtmečio viduryje pramonės, prekybos ir žemės ūkio santykis sudarė atitinkamai 47 % ir 1,8 % bendros miesto žmonių specializacijos šiose ūkio šakose.²¹ Klaipėda ir toliau augo kaip pramoninė sala iš esmės agrarinėje viso krašto aplinkoje.

Etniniu atžvilgiu autonomijos laikais galima išskirti keturias didesnes grupes. Beveik visada Klaipėdoje dominavo vokiškasis etnosas. Kur kas mažesnes grupes sudarė lietuviai ir specifinis Klaipėdos krašto etninis darinys – klaipėdiškiai. Ketvirtoji grupė, turėjusi mieste ženklensnę savo bendriją, buvo žydai.

Nepaisant ekonominių, propagandinių lietuvių infiltracijos metodais pagrįstų Lietuvos vyriausybės bandymų lietuvinti Klaipėdą, šios pastangos nebuvo labai vaisingos. Gyventojų

dauguma išliko provokiškos orientacijos, kuri dar labiau sustiprėjo 4-ajame dešimtmetyje plintant nacizmui.

Antrajam pasauliniam karui baigiantis, su besitraukiančia Vokietijos kariuomene iš Klaipėdos krašto pasitraukė ir dauguma gyventojų. Miestai ir kaimai liko apytuščiai. Visame regione 1945 metų žiemą liko tik apie penktadalis prieš karą gyvenusiu žmonių – apie 30 tūkstančių. Paties Klaipėdos miesto likimas pakrypo unikalia kryptimi: 1945 m. sausio 28 d. užimto miesto tarybinėje komendantūroje užsiregistravo 28 žmonės.²² Klaipėda neteko iš esmės beveik 100 % savo gyventojų. Nors dar 1945 m. vasario 5 d. buvo priimtas specialus LKP CK sprendimas dėl Klaipėdos miesto ūkio atkūrimo, tačiau naujoji valdžia iš karto susidūrė su gyventojų problema. Miesto atstatymo būtinybė ir vėlesni plėtros planai sukėlė naują, nepalyginamai didesnę kolonizacijos bangą, savo mastais toli pralenkusią tarpukario Lietuvos vyriausybės vykdytą krašto vietos gyventojų atlietuvinimo politiką. Klaipėdos apgyvendinimas po karo vyko keliomis kryptimis. Iš Vakarų ėmė grįžti pasitraukę vietos gyventojai, o iš Rytų atvykdavo iš esmės svetimi šiam regionui žmonės – Lietuvos, kitų TSRS respublikų gyventojai. Jau 1945 m. TSRS imtos kurti repatriacinės įstaigos. 1945 m. sausio mėn. pradėjo veikti Reevakuacijos (nuo 1947 m. pavadintos Repatriacijos) reikalų skyrius prie LTSR Liaudies Komisarų Tarybos.²³ Jo paskirtis buvo organizuoti repatriacijos įstaigų tinklą respublikoje, koordinuoti jų darbą priimant repatriantus. Kaip pažymi N. Kairiūkštytė, tokio pobūdžio įstaigų kūrimas Klaipėdos krašte buvo nelengvas. Problemų kėlė tiek karo sukelti sunkumai, tiek ir nepalankus regiono vykdomųjų komitetų bei partinių darbuotojų požiūris į repatriantus kaip į kažkada Vokietijos sudėtyje gyvenusius žmones.

Didžiausios grįžimo bangos metu – 1945 – 1950 m. į Klaipėdos kraštą atvyko apie 8 tūkstančius repatriantų.²⁴ Sunkiau yra nustatyti, kiek iš jų apsistojo pačioje Klaipėdoje. Tokią galimybę sunkina ir tikslios statistikos stoka, ir pačių repatriantų migracija jau Lietuvos teritorijoje. Ideologijos kurstomos antivokiškos nuotaikos dažnai sudarydavo įvairias kliūtis net ir tikriems vietos lietuviams. Duomenų apie grįžusių vokiečių skaičių iš esmės nėra. Tačiau lyginant su kaimo gyventojų apskaitos duomenimis, 1945 – 1946 m. Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių apskrityse gyveno 901 vokiečių tautybės žmogus.²⁵ Šis rodiklis Klaipėdos mieste galėtų sudaryti keletą šimtų, o realiai būtų dar mažesnis: gyvenimas kaime ar mažesniuose miesteliuose buvo ramesnis negu apskrities centre, kuriame po karo suklestėjo ne tik antivokiškas, bet ir prieš civilius atvykėlius nukreiptas banditizmas. Galima teigti, jog valdant vokiečiams Klaipėdos krašte buvo nenaudinga būti lietuviu, o valdant komunistams – vokiečiu ar būti jiems klaidingai priskirtu.

Repatriacija pokario Klaipėdoje turėjo dvejopą reikšmę. Augant miesto gyventojų skaičiui apskritai ji sudarė tik nedidelę dalį. Reikšmingesnis yra tik pats vietinių gyventojų grįžimo, nors ir menkos apimties, faktas: juk ši nedidelė grupė liko vieninteliu tiesioginiu etniniu tiltu, siejančiu ikikarinės Klaipėdos praeitį su naujuoju miestu.

Svarbiausiu miesto demografinės situacijos formavimo veiksniu tapo organizuotai ar pavieniui kėlęsi žmonės iš Lietuvos ir įvairių TSRS respublikų, praktiškai neturėję nieko bendro su Klaipėdos praeitimi, tačiau sudarę sąlygas nepaprastai greitai miestui augti. Jau 1945 metų pabaigoje čia gyveno 13,5 tūkstančių gyventojų.²⁶ O ir toliau prieaugis čia buvo vienas didžiausių respublikoje:

1959 m. – 90 tūkst. žmonių

1963 m. – 110 tūkst.

1970 m. – 140 tūkst.

1978 m. – 175 tūkst.

1980 m. – 181 tūkst.²⁷

Bendras gyventojų skaičiaus augimas jau nuo 6-ojo dešimtmečio sutapo ir su lietuvių skaičiaus didėjimu. Pirmąjį pokario dešimtmetį Klaipėdoje vyravo rusų tautybės žmonės. Į miestą iš TSRS kėlėsi valdininkai, karininkai, pramonės įmonių specialistai ir darbininkai. Lietuviai pirmaisiais metais norėjo apgyvendinti krašto ūkius. TSRS vadovams buvo svarbu užsitikrinti patikimas valdžios, administravimo, karines struktūras, o tai geriausiai įtvirtinti galėjo nevietiniai žmonės. Tačiau jau 6-ajame dešimtmetyje lietuvių Klaipėdoje buvo daugiau negu rusakalbių gyventojų. Šis dešimtmetis laikytinas ženkliaus miesto posūkio lietuvių kryptimi pradžia. 1959 m. lietuviai sudarė 55,2 % visų gyventojų, rusai – 35,7 %. 1970 m. lietuvių buvo 61 %, rusų – 31 %.²⁸ Šiuos procesus paaiškina didesnė lietuvių migracija į miestą, mažesnis atvykėlių iš kitų TSRS respublikų sėslumas. Vėlesniais dešimtmečiais ši, nors ir sulėtėjusi, tendencija toliau rodė lietuviškosios Klaipėdos gyventojų dalies augimą.

Priežastys, lėmusios daugumos naujųjų klaipėdiečių atvykimą į jiems svetimą miestą, buvo gana panašios. Sparčiai besiplečianti pramonė, gyventojų aptarnavimo įmonių tinklas, vietinės valdžios struktūros reikalavo naujų darbininkų, funkcionierių, švietimo, sveikatos apsaugos ir daugelio kitų sričių specialistų. Nors būta ir kitokių motyvų. Kai kurie lietuviai į Klaipėdą vyko tikėdamiesi išvengti stalininių represijų; be to, šiame regione buvo palyginti menkas partizaninis pasipriešinimo judėjimas, garantavęs santykinai saugesnes gyvenimo sąlygas.

Naujoji – sovietinė - miesto realybė radikalčiai pakeitė Klaipėdos gyventojų sudėtį: iki karo dominavusius vokiečius pakeitė lietuviai ir rusakalbiai atvykėliai iš TSRS. Pasilikusiems vokiečiams naujoji valdžia sudarė nepalankias gyvenimo, saviraiškos sąlygas: jų ne tik nepriimdavo į darbą, neleisdavo vokiečių kalba laikyti mišrių, tačiau kartais užrašydavo ir kitą tautybę.²⁹ Liberalesnės N. Chruščiovo politikos dėka 1958 m. buvo leista išvykti į VFR visiems piliečiams, 1941 m. turėjusiems Vokietijos pilietybę. Šia teise pasinaudojo absoliuti dauguma Klaipėdos krašte buvusių vokiečių. 1958 – 1960 m. laikotarpiu Lietuvą paliko daugiau kaip 8 tūkst. buvusio reicho piliečių.

Kai kurie oficialūs statistiniai duomenys visai neatspindi vokiečių buvimo pokario Klaipėdoje. O 1979 m. surašant gyventojus vokiečiais užsirašė tik 118 žmonių.³⁰

Beveik visiškai išnyko ir specifinė krašto etninė grupė – klaipėdiškiai. Tai žmonės, neturėję aiškios tautinės orientacijos, dažnai lietuviškos kilmės, tačiau politiškai linkę Vokietijos pusėn. Vien Klaipėdoje tarpukario laikotarpiu jų gyveno 2 – 3 tūkstančiai. O viso krašto mastu klaipėdiškiai sudarė apie 25 % visų gyventojų.³¹

Ne ką geresnis likimas ištiko ir iki karo gana gausią, kompaktišką žydų bendruomenę, kurią 1932 m. Klaipėdoje sudarė apie 900 šeimų.³² Bendruomenė turėjo savo sinagogą, mokyklą, pirtį, kitų įvairios paskirties pastatų. Žydų, iki nacių aneksijos sudariusių kelis procentus miesto gyventojų, dariusių nemažą įtaką Klaipėdos gyvenimui, po karo liko: 1959 metais – 0,9 %; 1970 m. – 0,6 % iš bendro gyventojų skaičiaus.³³ Be to, tai buvo jau ne tie žydai, gyvenę iki karo ir vėliau traukęsi į Vakarus tolyn nuo nacizmo, o daugiausia atvykėliai iš Lietuvos, Rusijos, kitų respublikų. Pokariu jų liko keli šimtai.

Iš kitų pokario Klaipėdos tautinių mažumų galima išskirti ukrainiečius, baltarusius, sudariusius po 3 – 4 % iš bendro gyventojų skaičiaus, tačiau jie vietinių žmonių dažnai buvo identifikuojami su rusais.

Lygindami tarybinę Klaipėdą su tarpukario Klaipėda, matome ne tik radikaliai pakitusį dominuojančių tautų balansą, bet ir labai išryškėjusį miesto internacionalumą: po 1945 metų bėgant laikui čia apsigyveno iš viso keliasdešimties tautų atstovai.

Miesto religinių bendruomenių gyvenimo ir santykių su valdžia problemos

Religijos padėtį ir vietą tarybinės ideologijos sistemoje gerai nusako posakis, kad jeigu valstybė žiūri į religiją kaip į privatų reikalą, tai komunistų partija negali abejingai žiūrėti į jokiais tikėjimo apraiškas. TSRS valdžios funkcionieriai, įvairiai trukdę religijų egzistencijai, patys nepastebėjo sukūrę tikrą tikėjimo kultą: juk sistema turėjo ir dievą (V. Leninas) ir bibliją (TSRS konstitucija). Tiesa, realiai įtikėjusių buvo kur kas mažiau, negu jiems to norėjosi.

Bažnyčia, kaip kultūros ir visuomenės sovietizavimo kliuvinys, visada buvo nepageidaujama organizacija, priešingai skelbtam ateizmui, teigusi Dievo, amžinybės egzistenciją.

Klaipėda iki Antrojo pasaulinio karo buvo iš esmės evangelikų protestantų miestas. Karo veiksams artėjant prie Klaipėdos, iš jos į Vakarų pasitraukė absoliuti dauguma gyventojų, o kartu su jais ir protestantizmo dvasia. Didžiulę žalą padarė karas: praktiškai visos didelės miesto bažnyčios buvo sunaikintos, labai sugriautos ar baigtos naikinti pokariu. Savo tiesioginę paskirtį po 1945 m. mieste tęsė tik vienintelė evangelikų reformatų bažnyčia prie Turgaus aikštės, kuria naudojosi tiek evangelikai, tiek katalikai.

Visiškai nauja demografinė situacija bei sparčiai didėjantis Klaipėdos gyventojų skaičius tuoj po karo iškėlė ir religijos išpažinimo problemą: tiek naujai atvykę lietuviai, tiek ir kitų TSRS respublikų žmonės norėjo turėti maldos namus. Tačiau šios viltys susidūrė su kieta tarybinių ideologų politika, ir jų įgyvendinimas nebuvo lengvas.

Mieste formavosi kokybiškai naujų, vėliau tapusių dominuojančiais, tikėjimų organizaciniai pradmenys. Bene labiausiai augo katalikų, kurie ir tapo didžiausia miesto bendruomene, skaičius. Šitai protestantiškos dvasios likučius keitė kita krikščionybės šaka. Oficialiai Klaipėdos katalikų bendruomenė buvo užregistruota 1948 m. rugsėjo 22 d.³⁴ Dėl atvykstančių lietuvių katalikų gausos dar 1945 metais iškilo pamaldų laikymo vietos problema. Kurį laiką į miestą atvažiuodavo kunigai iš Kretingos ir šventadieniais laikydavo pamaldas “Jūrininkų smuklės” patalpose. Tų pačių metų rugpjūtį Klaipėdai buvo skirtas klebonas. Kiek vėliau tikintieji išsirūpino po karo apleistą buvusią vokiečių sentikių bažnyčios (Katholische Apostolische Gemeindenkirche) pastatą Jūros aikštės ir Bokšto skersgatvio kampe. Struktūriškai Klaipėdos katalikų parapija tapo Telšių vyskupijos dalimi. Augant katalikų skaičiui, tikinčiųjų ėmė nebepatenkinti jau minėti maldos namai, todėl bendruomenė ėmė rūpintis naujos, didesnės, bažnyčios statymo galimybe. Leidimas statyti naują kulto pastatą buvo duotas 1956 m. gegužės mėnesį.³⁵ 1957 m. vasarą prasidėjo parengiamieji, o vėliau ir statybos darbai, trukę iki 1961 m., kada miesto valdžiai leidus pačių katalikų lėšomis pastatyta didelė (60 x 25 m) Marijos Taikos Karalienės bažnyčia tos pačios valdžios buvo konfiskuota: iškeltos baudžiamosios bylos keliems statybos organizatoriams bei vykdytojams, o pastatas perduotas filharmonijai. Ši problema išliko ir kitus du dešimtmečius, per kuriuos tikintieji buvo priversti glaustis ankštoje jau anksčiau minėtoje bažnyčioje. Menkas šio pastato funkcionalumas, taip pat rekonstrukcijos būtinybė 1981 – 1982 m. sukėlė naują katalikų ir miesto vadovų konfrontaciją. Kadangi tikintieji nesutiko rekonstruoti jau veikusios bažnyčios,

o reikalavo 1961 m. konfiskuoto statinio, vykdomasis komitetas siūlė du sprendimo būdus: rekonstruoti veikiančią bažnyčią padedant valstybei, iš dalies kompensuoti 1961 m. pastato statybos išlaidas arba užregistruoti Klaipėdoje antrą katalikų religinę bendruomenę ir skirti jai patalpas, tinkamas įrengti maldos namus, o veikiančią bažnyčią palikti nerekonstruotą vienai iš dviejų bendruomenių.³⁶ Ir ši kartą nebuvo rastas kompromisas, katalikų konfrontacija su valdžia 7 – 8 dešimtmečiais nebuvo vaisinga: 1961 m. savavališkai konfiskuota bažnyčia vėl tapo kulto pastatu tik 9-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje.

Suprantama, jog esant internacionalinei miesto gyventojų sudėčiai, Katalikų bažnyčia buvo gausiausia, bet ne vienintelė religinė organizacija. Antra pagal gyventojų skaičių rusakalbių grupė turėjo mieste stačiatikių, sentikių bažnytines organizacijas. Stačiatikių bendrija, įsirengusi savo maldos namus prie dabartinio Skulptūrų parko stovėjęs protestantų bažnyčios patalpose, į pamaldas surinkdavo taip pat nemažą būrį tikinčiųjų, daugiausia atvykusių iš TSRS. Kaip vienas iš sistemos kuriozų būdavo karininkų ir kareivių dalyvavimas laikant mišias, į kurias jie ateidavo net su uniforma.

Sentikių bendrija buvo pirmoji mieste užregistruota 1947 m. spalį³⁷ religinė organizacija, tačiau narių gausumu ji nusileido stačiatikiams.

Šalia šių stambesnių religinių bendruomenių, atspindėjusių ir demografinę miesto situaciją, egzistavo keletas mažos apimties organizacijų. Protestantiškos Klaipėdos praeities laikus priminė evangelikai liuteronai, užregistruoti kaip bendrija 1955 m. vasario mėnesį.³⁸ Evangelikų centrais po karo Lietuvoje tapo Tauragė, Batakliai, Vilnius. Klaipėdos bendruomenė pagal narių skaičių buvo tik šešta. 1973 m. ją sudarė 151 narys.³⁹

Paminėtinos dar dvi: evangelikų baptistų ir Krikščioniškosios Septintos Dienos Adventistų bendruomenės, ko gero, labiausiai nukentėjusios savo egzistencijos įteisinimo procese.

Dar 1956 m. evangelikai baptistai prašė užregistruoti jų bendriją, tačiau 1957 m. sausio mėn. LTSR MT komisija einamiesiems reikalams nutarė “laikyti netikslingu registruoti naują religinę bendruomenę Klaipėdoje”⁴⁰. Šiam klausimui iškilus pakartotinai, teigiamas sprendimas buvo priimtas tik 1977 m. 1980 m. bendriją sudarė 15 lietuvių ir 6 rusakalbiai, visi šie žmonės buvo ne vietiniai, pats tikėjimas taip pat buvo atsivežtas, anksčiau Klaipėdoje nepropaguotas.

Bene liūdniausiai baigėsi Klaipėdos parapijos Krikščioniškosios Septintos Dienos Adventistų bendruomenės narių prašymas užregistruoti šią bendriją 1958 m. – atsakymo iš viso nebuvo sulaukta. Minėtu laikotarpiu jai priklausė 10 lietuvių ir 1 rusas iš Klaipėdos, taip pat 9 lietuviai iš Šventosios.⁴¹ Apie tolesnį šios bendruomenės egzistavimą išsamesnių duomenų rasti sunku.

Kaip matome, tarybinės sistemos ir religijos santykis pokarinėje Klaipėdoje buvo gana komplikotas, dažniausiai pastarosios nenaudai. Ypač sunkiai sekėsi išsilaikyti mažoms bendruomenėms, sudarytoms iš keliasdešimties narių. Tokias organizacijas valdžia galėdavo ignoruoti nesulaukdama jokių esminių protesto formų. Geresnė padėtis buvo masiškiausios narių skaičiumi katalikų bendruomenės.

Radikaliausiomis valdžios ir religijos konfrontacijos išraiškomis Klaipėdoje tapo 1961 m. naujai pastatytos bažnyčios konfiskavimas ir pakartotinas šios problemos atgarsis 1981 – 1982 metais. 1961 metų įvykiais tarybų valdžia parodė netoleruosianti tikinčiųjų, šiuo atveju katalikų, veiklos plėtimosi mieste. Ir vėliau remiantis šia pozicija tikintiesiems buvo sudaroma naujų kliuvinių.

Tačiau jeigu kai kurios bendrijos buvo iš viso nepastebimos, tai Katalikų bažnyčią ignoruoti, nesukeliant visuomenės nepasitenkinimo, buvo kur kas sunkiau. Prisiminkime Bažnyčios, kaip tam tikro rezistencinio veiksnio prieš sistemą, faktą ir pamatysime ne vieną priežastį, formavusią neigiamas ateizmą deklaravusių tarybinių valdininkų nuostatas katalikų organizacijos atžvilgiu.

Urbanistikos ir architektūros pokyčiai 1945 – 1982 metais

Antrasis pasaulinis karas ir pokarinio miesto atstatymas bei spartus jo plėtimasis greitai keitė Klaipėdos veidą. Karo pabaigoje krašte vyko TSRS ir Vokietijos armijų kovos. 1944 m. spalį Raudonoji armija užėmė didesnę regiono dalį ir ėmė supti miestą. Rusų artilerijos ir aviacijos anskrydžių miestas buvo labai sugriautas. Tą patį darė ir besitraukiantys vokiečiai: buvo išardyta ir išgabenta į Vokietiją nemažai pramonės įmonių įrengimų, užminuota didelė dalis miesto. Rusų kariuomenei įžengus į nebeginamą Klaipėdą buvo sunaikinta arba labai sugadinta apie 65% visų miesto pastatų.⁴² Sugriauta apie 60%⁴³ pramonės statinių: sunaikinta elektrinė, faneros fabrikas, apgriauti tekstilės, celiuliozės fabrikai, Lindenau laivų statykla. Didelių materialinių nuostolių patyrė Klaipėdos uostas. Dėl šių priežasčių dar 1945 m. vasario 5 d. LKP CK priėmė nutarimą “Dėl priemonių atkuriant Klaipėdos miesto, Klaipėdos, Šilutės, Pagėgių apskričių administracinį aparatą ir liaudies ūkį”⁴⁴.

Pramonėje kurį laiką vyko ne naujų įmonių statyba, o senųjų atstatymas bei rekonstrukcija. Ne geresnė buvo ir miesto gyvenamųjų rajonų padėtis: daug senųjų pastatų buvo sunaikinta arba juose buvo pavojinga gyventi. Norint geriau suprasti pokarinių pokyčių mastą, visoje XX a. Klaipėdos urbanistikos bei architektūros raidoje išskirčiau tris etapus:

a) iki 1939 metų, kai miestą aneksavus nacistinei Vokietijai civilinės statybos beveik sustojo;⁴⁵

b) Antrojo pasaulinio karo laikotarpis, o ypač jo pabaiga, kai vyko tik miesto griovimo procesas;

c) Klaipėdos atstatymas po 1945 metų.

Antrasis pasaulinis karas žymi ir kitą – kultūrinį – miesto architektūrinės stilstikos lūžį. Kaip žinoma, iki pat XX a. 5-ojo dešimtmečio vidurio Klaipėda istoriškai buvo nevienalytė etniniu požiūriu. Vokiškoje ir lietuviškoje miesto terpėje susipynė tiek atneštinės, tiek vietinės statybos tradicijos. Tačiau kadangi gyventojų daugumą sudarė vokiečiai arba į Vokietiją orientavęsi klaipėdiškiai, nenuostabu, jog Klaipėda ištikus šimtmečius vystėsi kaip vokiškos kultūros miestas. Nors Klaipėda iki pat XVI a. vidurio išlaikė miesto-tvirtovės bruožus ir tik vėliau išaugo į jūrinės prekybos bei pramonės centrą, jos architektūrą yra palietę daugelio, išskyrus romaninį, meno stilių elementai ar jų imitacijos.⁴⁶ Miesto statiniuose galima pastebėti istorizmo, neoromantinio, neogotikinio, neorenesansinio, neobarokinio, jugendo stilių elementų⁴⁷, formavusių savitą miesto veidą.

XX a. pradžioje neoromantinės idėjos Vokietijoje darė įtaką naujajam, vadinamajam tėvynės stiliui (*Heimatsstil*) atsirasti. Architektai studijavo senovės germanų stovyklas, ieškojo įkvėpimo ne svetur, o savo šalyje – tiek profesionaliojoje, tiek liaudies architektūroje, rėmėsi kaimo sodybų interjerais.⁴⁸ Šie pokyčiai atsispindėjo ir sodybinio stiliaus Klaipėdos pastatuose.

Namų fasaduose galima aptikti ekspresionizmo elementų. 1907 m. buvo pastatytos neogotikos elementų turinčios kareivinės. Iki Antrojo pasaulinio karo Klaipėdoje stovėjo

penkios didesnės bažnyčios, be abejonės, taip pat teikusios miestui savitumo. Drįsčiau teigti, jog miestams bažnyčios ir rotušės yra vienas svarbiausių individualizmo elementų. Tiek Klaipėdos krašte, tiek ir kitose Lietuvos dalyse dažnai dar neprivažiavus miesto ar kaimelio pirmiausia pamatome bažnyčios bokštus.

Savo originalesne išvaizda mieste išsiskyrė ir dar XIX a. statyti dramos teatro, pašto pastatai. Individualūs bruožai buvo būdingi ir Klaipėdos gyvenamiesiems namams.

Tačiau kita vertus, XX a. pradžia žymi ir industrinį miesto augimą, o šis veiksnys lėmė naują darbo jėgos koncentravimą bei išskėlė pigesnių butų stygiaus mažiau finansinių galimybių turintiems visuomenės sluoksniams problemą. 1923 m., kai Klaipėda atiteko Lietuvai, vis labiau ėmė ryškėti pramoninis miesto pobūdis: dvigubai praplėstas Žiemos uostas, jo teritorijoje statomi nauji sandėliai, elevatoriai, šaldyklos. Jau buvo pastatyti celiuliozės fabriko, mineralinių trąšų gamyklos korpusai, kilo naujų įmonių pastatai. Lietuvos vyriausybė įdėjo nemažai lėšų ir energijos miesto ekonomikai modernizuoti, todėl pagal to meto gyventojų, pramonės įmonių skaičių Klaipėda buvo antrasis Lietuvos miestas. Visi šie procesai veikė ir architektūrinį miesto vaizdą. Industrinis augimas skatino stilistiškai ne tokių raiškių, bet funkcionalių pastatų statybą.

Per Antrąjį pasaulinį karą daug miesto pastatų buvo sugriauta. Po karo, pasikeitus politinei situacijai, pakito ir Klaipėdos urbanistika. Kaip buvo minėta, Lietuvos KP CK jau 1945 m. vasarį, praėjus savaitei po to, kai miestą užėmė tarybiniai daliniai, priėmė nutarimą dėl priemonių atkurti miesto ūkį.

5-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje – 6-ajame dešimtmetyje intensyviausiai buvo atkuriamas bei naujai statomas pramoninis potencialas, pamažu plėtėsi gyvenamųjų rajonų statyba. Didelių kapitalinių įdėjimų dėka miestas pradėjo atgauti ir sparčiai plėsti jau prieš karą ryškų pramoninį profilį.

Įmonių ir gyventojų skaičiaus augimas lėmė naują miesto išplanavimą. Pagal 1952 m. generalinį planą didesnioji Klaipėdos gyvenamosios zonos dalis pramonės įmonėmis buvo atskirta nuo Kuršių marių, kartu pramonės aplinkoje atsidūrė kultūrinę istorinę vertę turinčios Klaipėdos pilies liekanos.⁴⁹

1946 – 1960 m. vis labiau aiškėjo Klaipėdos pramonės šakų reikšmė miesto ūkiui. Formavosi tam tikra pramonės šakų struktūra, kuri ėmė skirti Klaipėdą iš kitų respublikos miestų. Jau 1960 metais maisto pramonės produkcija sudarė 70% bendros miesto pramonės produkcijos.⁵⁰ Sparčiausiai, kaip ir reikėjo tikėtis, vystėsi žuvies pramonė. Buvo plečiamas tiek laivynas, tiek ir materialinė-techninė bazė: 1949 m. vasario 1 d. TSRS MT priėmė nutarimą „Dėl Klaipėdos jūrų žvejybos uosto įkūrimo ir išvystymo“. Šitai miestas įgavo dar vieną akcentą.

Tačiau bendras augimas pirmus du dešimtmečius atsiliko nuo respublikos rodiklių. Prastesnė padėtis susidarė dėl nepakankamai nuosekliai ir aiškiai vykdytos to meto miestų statybos politikos, nesuvokiant realių jų augimo tempų: 6-ajame dešimtmetyje augimo tempai jau pralenkė planuotuosius.⁵¹

Reikia pažymėti, kad 7-8 dešimtmečiais pramonės padėtis šiek tiek stabilizavosi. Tuo tarpu kitos – gyvenamojo ploto statybos - problemos iki galo taip ir nepavyko išspręsti.

Pramonės įmonių, ypač naujų gyvenamųjų rajonų statymas miestui suteikė iš esmės naują vaizdą. Didėjant gyventojų skaičiui, o kartu plečiantis statybos mastams buvo pereita prie serijinės, tipinės namų statybos, sudariusios galimybę greičiau iškilti dideliems daugiabučiams. Pirmieji tokie daugiabučių kompleksai buvo pastatyti dar 5-ojo dešimtmečio pabaigoje. Nedidelės naujo tipo namų grupės iškilo H. Manto gatvėje, atstatinėjant per karą

sugriautas miesto dalis. Nors, kaip minėta, pradiniai atstatymo mastai nebuvo labai dideli, tačiau dėl labai panašios konstrukcijos šie kompleksai ėmė skirtis Klaipėdos aplinkoje, kurios dauguma senųjų namų turėjo kažką individualaus. Šitaip ėmė ryškėti ankstesniam miesto vaizdui svetimi elementai. Tas savitumas bene labiausiai buvo paveiktas dėl šių priežasčių: a) palyginti nedaug išlikusių prieškarinio miesto pastatų; b) sparti pokarinė augimo ir plėtros dinamika, keliskart viršijusi prieš tai buvusią. Jau 1962 m. buvo sudarytas iš esmės peržiūrėtas Klaipėdos miesto generalinis planas būtent pradėti masiškai statyti gyvenamuosius namus. Naujuosiuose rajonuose ėmė kilti tipiniai triaukščiai, penkiaaukščiai, o 8-ajame dešimtmetyje – ir devynaukščiai pastatai, sudarę esminę gyvenamojo ploto dalį bei tapę svarbiausiu miesto architektūrinę įvairovę lėmusiu veiksmu.

Į iš esmės naujos architektūrinės situacijos pokarinėje Klaipėdoje susidarymą negalima žvelgti vienareikšmiškai, nes iš karto ryškėja keletas veiksnių. Klaipėdos vaizdą ėmė formuoti RTFSR miestams parengti triaukščių namų projektai⁵², perkelti mechaniškai, beveik nekreipiant dėmesio į dar išlikusios Klaipėdos dalies savitumą. 1955 m. priimtas miesto centro užstatymo ir rekonstrukcijos visuomeniniais bei mišrios paskirties namais, daugiausia pagal tipinius modelius, projektas vargu ar galėjo praturtinti miesto architektūrą. Dar labiau suvienodinti ir monotoniški tapo naujieji rajonai, užstatyti daugiaaukščiais, vis labiau niveliavusiais urbanistinę įvairovę. Tai, ko gero, ir būtų teigiamos bei būtinos socialine prasme pramoninės statybos ir neigiamo jos estetinio poveikio svarbiausia problema. Ilgą laiką – nuo 5-ojo iki 7-ojo dešimtmečio – šis atotrūkis vis didėjo. Kaip pažymėjo A. Miškinis, tuoj po karo nebuvo pagrįstų išeities duomenų Lietuvos miestų generaliniams planams. Be to, rengiant tuos planus nebuvo tinkamai įvertinami miestų istorinės, urbanistinės raidos ypatumai, gamtinės, hidrologinės sąlygos.⁵³ Žinoma, priežasčių būta ir daugiau. Daryti skubotus sprendimus vertė ir sunki pokarinė TSRS ekonominė padėtis. Įvairaus pobūdžio sunkumų būta visame dirbtinai sudarytos valstybės kūne. Norint juos greičiau įveikti, reikėjo skubėti. Viena esminių kliūčių protingai įgyvendinti pertvarką tapo socialistinės ekonomikos modelis – nacionalizacija ir kolektyvizacija. Be to, TSRS visada išlaikė ir plačiai deklaravo ekonominės, industrializavimo gigantomanijos idėjas. Todėl nenuostabu, kad kartais naujos įmonės ar kitos paskirties statinio dydis, gamybiniai pajėgumai į antrą planą nustumdavo vizualines pastatų charakteristikas ar ekologinius veiksnius. Tą patį galima pastebėti ir gyvenamojo ploto atžvilgiu: jo reikėjo daug ir greitai. Vienintelis būdas tai pasiekti buvo industrinė, tipinė statyba. Kaip jau buvo minėta, socialiniu požiūriu toks problemos sprendimas atrodo teigiamas, juo labiau kad panašią praktiką aptiktume ir kitose šalyse. Tačiau ten rastume ir mažesnę monotoniją, kuri tapo vienu pagrindinių ne tik pokarinės Klaipėdos ar Lietuvos, bet ir visos TSRS naujųjų statybų bruožų. Manychiau, jog ne paskutinį vaidmenį suvaidino ir grynai ekonominiai motyvai – statyti vienodus, neišraiškius pastatus, praktiškai nekeičiant techninių gamybos parametrų, reiškę sutaupyti dideles lėšas. Vienas iš nedaugelio sąlyginių Klaipėdos naujųjų rajonų privalumų prieš esančius kituose Lietuvos miestuose galėtų būti kiek įvairesnė pačių pastatų išorės apdaila – čia rasime daugiau panaudotų raudonų plytų, kitos spalvinės apdailos. Naujojo miesto ir senamiesčio santykis 8-ajame dešimtmetyje ėmė aiškiai keistis ne pastarojo naudai. Įvažiuojant į Klaipėdą iš daugelio pusių pirmiausia krenta į akis arba pramoniniai, arba po karo statyti gyvenamieji rajonai, dažnai ir sudarantys pirmą įspūdį apie patį miestą. Klaipėdos senamiestis, vystant miesto industrializavimą ir atstatymą, ilgą laiką nesulaukė reikiamo dėmesio, nors oficialiai į valstybės globą buvo paimtas dar 1949 m. Savo dydžiu po karo jis buvo ketvirtas respublikoje (62 ha), didesni buvo tik Vilniaus, Kauno ir Kėdainių. Čia buvo išlikusi dar anksčiau

gyvenamuoju namu paversta neorenesansinė rotušė, 1893 m. pastatytas neogotikinis paštas, po 1854 m. perstatymo neoklasicizmo bruožų įgijęs dramos teatras, kiek nuošaliau – neogotikos elementų turinčios kareivinės, taip pat daugelis eklektine stilių elementų samplaika pasižyminčių gyvenamųjų namų. Sparčiau senamiestis imtas tvarkyti tik 1971 – 1981 metais. Tuo laikotarpiu buvo restauruota apie 70 pastatų.

Po Antrojo pasaulinio karo Klaipėda, išskyrus senamiestį, tapo beveidžiu, negyvu miestu. Čia nebeliko nė vienos iš penkių didžiausių prieškarinių bažnyčių, tarp kurių bene įspūdingiausia buvo 75 m aukščio bokštą turėjusi Sv. Jono evangelikų protestantų bažnyčia. Šio svarbaus kiekvieno miesto architektūrinės visumos akcento 1945 – 1982 m. Klaipėda iš esmės ir neturėjo: 1956 m. pradėta statyti bažnyčia buvo tarybų valdžios konfiskuota, dalis jos nugriauta, vėliau perduota filharmonijai.

Po šio įvykio naujų maldos namų nebuvo statoma. Atkreipę dėmesį į faktą, jog Katalikų bažnyčia praktiškai visada buvo linkusi į didelės apimties, dekoro gausa pasižyminčius statinius, galėtume įsivaizduoti, jog miestas tikrai būtų įgijęs išsiskiriantį iš bendros aplinkos urbanistinį elementą.

Daugelis dabartinio miesto veidą formavusių statybų iškilo tik 8-9 dešimtmečiais: 1975 m. Smiltynėje rekonstruotoje Kopgalio tvirtovėje įrengtas Jūrų muziejus-akvariumas; tam tikru visuomeninių pastatų formos ir apdailos originalumu išsiskiria naujai plėsta Klaipėdos centro dalis prie “Vėtrungės” viešbučio. Tuo tarpu 1981 m. pastatyti Žvejų kultūros rūmai ar 1982 m. iškilę Buities rūmai iš esmės tik užpildė miesto erdvę, niekuo joje neišsiskirdami.

Manau, jog Klaipėda minėtu laikotarpiu taip ir nesugebėjo rasti savų, individualių bruožų, galinčių išskirti miestą, asocijuotis su miesto vardu. Juk daugeliui Paryžius asocijuojasi su Eifelio bokštu, Vilnius – su Gedimino pilimi, Kaunas – su Laisvės alėja. Žinoma, tai nereiškia, kad Klaipėda turėtų pretenduoti į tokius monumentalius statinius. Sovietinio monumentalumo chrestomatinių pavyzdžių, tik dariantį ir taip menką miesto įvairovę, – didžiulį komunistų komiteto pastatą-monstrą – turi Kaliningradas. Klaipėdoje savito akcento iš esmės taip ir nebuvo rasta. Geriausiu atveju liko Teatro aikštė, tačiau vėlgi – be prieš karą ją puošusio, įprasminusio elemento – Toravos Anikės skulptūros.

Išvados

1) Kultūriniai ir švietimo procesai mieste daugiausia atspindėjo bendrus, praktiškai visas viešojo gyvenimo sritis užvaldžiusius sovietizacijos simptomus. Kita vertus, Klaipėda tapo kultūrine Lietuvos periferija, reikšmingiausiam intelektualiniam, kultūriniam gyvenimui susikoncentravus Vilniuje, Kaune. Pagrindinėmis, populiariausiomis meno sritimis Klaipėdoje buvo teatras, kinas. Lėtai kūrėsi muziejų, dailės galerijų tinklas. Modernizacijos prasme bene reikšmingiausias buvo 8-asis dešimtmetis, per kurį sukurta didžioji ir dabartinės miesto kultūrinės infrastruktūros dalis. Tačiau ir šie procesai suteikė tik ribotą postūmį intelektualinės minties, kultūros įvairiapusiškėjimo procesui. Per 1945 – 1982 metus Klaipėda vystėsi iš esmės kaip pramoninis-techninis Lietuvos centras, sukaupęs gana mažą humanitarinės dvasios dalį.

2) Baigiantis karo veiksams, miestą paliko praktiškai visi jo gyventojai. Į Vakarų pasitraukė čia dominavę vokiečiai. Juos pakeitė iš Lietuvos ir kitų TSRS respublikų vykę žmonės, tikėjęsi gauti darbo ar rasti ramesnį, taikesnį gyvenimą.

Demografinė padėtis tapo įvairesnė. Pirmaisiais pokario metais į Klaipėdą kėlėsi daugiau rusakalbių žmonių, kurie sudarė tam tikru laikotarpiu dominavusią tautinę terpę. Nuo 6-ojo dešimtmečio galime stebėti besiplečiantį miesto lietuviškėjimo procesą. Jam darė įtaką tiek didėjantis lietuvių kėlimasis į miestą, tiek ir ženklėsnė rusų migracija. Sparčiai augo miesto gyventojų skaičius.

Be minėtų tautų, didesnes miesto etnines grupes išlaikė baltarusiai, ukrainiečiai. Beveik neliko anksčiau gana gausią, kompaktišką bendruomenę sudariusių žydų. Galima teigti, jog 8-ojo dešimtmečio pabaigoje Klaipėda galutinai transformavosi į lietuviškos dvasios miestą.

3) Religijos ir tarybinės sistemos institucijų santykiai praktiškai visą 1945 – 1982 metų laikotarpį liko komplikuoti. Tikėjimo išpažinimas buvo nesuderinamas su ateistiniu kompartijos propaguoto pasaulėvaizdžio suvokimu. Geresnes galimybes sėkmingesnei egzistencijai Klaipėdoje turėjo stambesnės religinės bendrijos (katalikai). Mažų bendruomenių valdžia leisdavo sau ir nepastebėti, ignoruoti. Ryškiausiai sistemos ir religijos konfliktu mieste tapo 1961 m. įvykdytas pačių katalikų pastatytos bažnyčios nusavinimas, trukęs daugiau negu ketvirtį amžiaus.

4) Dėl karo veiksnių netekusi daugiau kaip pusės pastatų, po 1945 m. Klaipėda sparčiai keitė savo urbanistinį veidą. Vokiškojo laikotarpio architektūra koncentravosi išlikusiame 60 hektarų ploto senamiestyje. Spartus Klaipėdos augimas, gyventojų skaičiaus didėjimas lėmė ūkinės, paslaugų infrastruktūros, gyvenamojo fondo plėtimą, formavusį naują miesto įvaizdį. Daugelis tarybinių statybų, vykdytų pagal tipinius projektus, dažnai neatsižvelgiant į vietines ypatybes, niveliavo urbanistinės plėtros raidą, suteikė jai monotoniškumo, tapusio pagrindiniu naujųjų Klaipėdos rajonų bruožu.

Išnašos

- ¹ Vareikis V. Klaipėda XX amžiuje. Klaipėda, 1993.
- ² Žiugžda R. Tarybinė Klaipėda. Vilnius, 1951.
- ³ Tarybinei Klaipėdai – 20 metų. Vilnius, 1965.
- ⁴ Klaipėdos išvadavimas. Vilnius, 1975.
- ⁵ Klaipėda. Atgimęs miestas. Vilnius, 1955.
- ⁶ Butkus V. Klaipėda. Vilnius, 1975.
- ⁷ Klaipėdos apskrities archyvas. F. 104. Ap. 1. B. 3. L. 35.
- ⁸ Klaipėdos apskrities archyvas. F. 104. B. 304. L. 175.
- ⁹ Klaipėdos apskrities archyvas. F. 104. B. 833. L. 34.
- ¹⁰ Klaipėdos apskrities archyvas. F. 104. B. 1957. L. 29.
- ¹¹ Raudonasis švyturys. 1948. Gegužės 17.
- ¹² Simonaitytė I. Raštai. Vilnius, 1988. T. 3. P. 633.
- ¹³ Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vilnius, 1986. T. 27. P. 323.
- ¹⁴ Macaitis S. 25 seansai. Vilnius, 1990. P. 19.
- ¹⁵ Klaipėdos apskrities archyvas. F. 104. Ap. 1. B. 5. L. 262.
- ¹⁶ Klaipėda. 1996. Liepos 27.
- ¹⁷ Kairiūkštytė N. Klaipėdos pramonė ir darbininkai 1945 – 1960 metais. Vilnius, 1987. P. 102.
- ¹⁸ Kairiūkštytė N. Ten pat. P. 106.
- ¹⁹ Kada matysime Klaipėdos pilį // Tarybinė Klaipėda. 1981. Rugsjūčio 11.
- ²⁰ Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius, 1979. T. 5. P. 546.
- ²¹ Valsonokas R. Klaipėdos problema. Vilnius, 1989. P. 278.
- ²² Vareikis V. Klaipėda XX amžiuje...
- ²³ Kairiūkštytė N. Klaipėdos krašto gyventojų repatriacija ir jos ypatumai 1945 – 1950 // Lietuvininkai ir Mažoji Lietuva amžių būvyje. Klaipėda, 1990. P. 35.
- ²⁴ Kairiūkštytė N. Ten pat. P. 39.

- 25 Ten pat. P. 38.
26 *Vareikis V.* Klaipėda XX amžiuje...
27 Lietuviškoji tarybinė enciklopedija... T. 5. P. 548.
28 Ten pat.
29 *Plečkaitis V.* Klaipėdos kraštas vakar ir šiandien // Kultūros barai. Vilnius, 1991. Nr. 2. P. 21.
30 Ten pat.
31 *Valsonokas R.* Klaipėdos problema... P. 268.
32 Ten pat. P. 273.
33 Lietuviškoji tarybinė enciklopedija... T. 5. P. 548.
34 LCVA. F. R – 181. Ap. 2. B. 124. L. 136.
35 LCVA. F. R – 181. Ap. 2. B. 124. L. 134.
36 LCVA. F. R – 181. Ap. 3. B. 109. L. 9.
37 LCVA. F. R – 181. Ap. 2. B. 177. L. 179.
38 LCVA. F. R – 181. Ap. 2. B. 172. L. 118.
39 LCVA. F. R – 181. Ap. 1. B. 195. L. 44.
40 LCVA. F. R – 181. Ap. 2. B. 96. L. 5.
41 LCVA. F. R – 181. Ap. 2. B. 96. L. 10.
42 *Kviklys B.* Klaipėda // Baltija. Klaipėda, 1991. P. 133.
43 *Kairiūkštytė N.* Klaipėdos pramonė ir darbininkai... P. 187.
44 Ten pat. P. 18.
45 *Tatoris J.* Senoji Klaipėda. Vilnius, 1994. P. 3.
46 Ten pat. P. 109.
47 Ten pat. P. 112.
48 Ten pat. P. 125.
49 *Kairiūkštytė N.* Klaipėdos pramonė ir darbininkai... P. 34.
50 *Miškinis A.* Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis. Vilnius, 1991. P. 67.
51 Ten pat. P. 81.
52 Ten pat. P. 93.
53 Ten pat. P. 84.